

Nadat door de diverse coronamaatregelen de cursus *De Pantheïsmestrijd* anderhalf jaar was uitgesteld, konden we er in oktober 2021 eindelijk mee van start gaan. De eerste twee lessen waren mede door het enthousiasme waarmee Henk Jan Hoekjen de lesstof presenteerde, bijzonder inspirerend. Helaas gooide een nieuwe lockdown weer roet in het Pantheïsme-eten en werden de lessen weer voor onbepaalde tijd stilgelegd.

Een belangrijk onderdeel in deze cursus wordt gevormd door Lessings boek *Nathan de Wijze* en tot de tijd dat we de cursus weer kunnen hervatten bied ik de cursisten ter overbrugging hiervan een boekbespreking aan.

Inleiding

Algemeen

(blz 7 - 9)

Nathan de Wijze is een toneelstuk dat sinds de vroege negentiende eeuw tot de canon van de Duitse literatuur behoort. Men vindt er een aantal kernthema's van de Verlichting in terug namelijk:

- a) het zoeken naar de waarheid,
- b) de vrijheid om zelf te denken,
- c) het bestrijden van religieuze vooringenomenheden,
- d) tolerantie.

Het is een weerspiegeling van de Duitse geschiedenis van de afgelopen 200 jaar.

Aanleiding

(blz. 9 -11)

In zijn tijd als bibliothecaris schreef Lessing regelmatig over bijzondere handschriften en boeken uit de collectie van de bibliotheek. Zo ook fragmenten uit een manuscript van Hermann Samuel Reimarus, dat zich echter niet in de bibliotheek bevond, maar dat Lessing had gekregen van de kinderen van Reimarus. Reimarus was een deïst, iemand die een op de rede gebaseerde, natuurlijke religie aanhangt en daarmee tegen de schenen van het christendom aan schopt. Net als Spinoza legde Reimarus zijn vinger op de

onwaarschijnlijkheden in de bijbel, zoals het opstandingsverhaal.

Omdat Lessing de naam van de auteur van de fragmenten niet prijs wilde geven, betrok men het op hemzelf. Zijn stelling dat de publicatie van de fragmenten niet automatisch betekende dat hij zelf de inhoud ook onderschreef, deed daar niets aan af. Hierop gaf hij aan dat er over kritiek op het christendom gediscussieerd mocht worden, waarin hij dezelfde stelling van Spinoza aannam, dat de bijbel gewoon een verzameling historische, door mensen geschreven teksten was en een religie heel goed zonder bijbel kon. (blz.10).

Zijn belangrijkste opponent hierbij was de lutherse predikant Melchior Goeze uit Hamburg, die vond dat Lessing het fundament van het christendom aantastte, omdat de bijbel als Gods woord de enige bron van het christelijk geloof was.

De rechten van de overheid en de plicht van het volk om de overheid te gehoorzamen waren gebaseerd op bijbelse voorschriften en een aanval op de godsdienst betekende ook een aanval op het maatschappelijk bestel. (blz. 11).

Hierop werd de censuurvrijheid die Lessing tot nu toe had genoten, meteen ingetrokken.

Dit alles bracht Lessing op het idee om een toneelstuk te gaan publiceren, waaraan hij jaren geleden al was begonnen en dat geheel aansloot op de huidige controverse, onder het mom dat *hij wilde uitproberen of men hem vanaf zijn oude kansel, het theater, nog ongestoord wilde laten preken.*

De Ringparabel

(blz. 12 - 16)

Het onderdeel de Ringparabel in het toneelstuk Nathan de Wijze zou zijn gebaseerd op het verhaal uit de Decamerone van Boccaccio over de jood Melchizedek. Hierin vraagt sultan Saladin aan de rijke maar gierige jood Melchizedek wat volgens hem het ware geloof is: het joodse, het Saraceense of het christelijke.

Melchizedeks antwoord staat bekend als de *Ringparabel*.

Een man bezit een kostbare ring, die hij voor zijn nageslacht wil bewaren en de ring, gaat generaties lang over van vader op de zoon, die daarmee de erfgenaam is, Tot hij een keer terecht komt bij een vader van drie zonen, die hem alle drie even lief zijn. Hij gunt de ring aan alle drie en laat daarom in het geheim twee kopieën maken, die ook voor de vader niet van de echte zijn te onderscheiden. Op zijn sterfbed schenkt hij aan alle drie afzonderlijk een ring. Na zijn overlijden maakt iedere zoon op basis van de ring aanspraak op de erfenis. Niemand kan echter bepalen welke ring de echte is, waarmee de vraag wie de erfgenaam is, onbeslist blijft. En zo is het ook met de drie religies. Niemand kan bewijzen welke religie de ware godsdienst is.

In Lessings toneelstuk houdt het verhaal niet op bij de constatering dat de ware godsdienst niet kan worden bewezen. Lessing beantwoordt die vraag vanuit een heel ander perspectief, namelijk of een religie niet historisch maar wezenlijk waar is.

Natan is zowel de verteller van de ringparabel, als de hoofdpersoon van het toneelstuk. Ook is Natan niet een gierige, maar juist een vrijgeveige jood, waarmee Lessing ook dat stereotype beeld doorbreekt. (Natan betekent: *hij heeft gegeven*).

Men veronderstelt dat Lessings vriend, de joodse filosoof Moses Mendelssohn model stond voor Natan.

De Ringparabel vormt het hart van *Nathan de Wijze*, ook letterlijk, want Lessing plaatst het verhaal precies in het midden van het toneelstuk.

De handeling speelt zich af in Jeruzalem, het trefpunt van jodendom, christendom en islam en tegen de achtergrond van de Derde Kruistocht (1189-1192). Elk personage vertegenwoordigt een van deze godsdiensten. Natan het jodendom, de tempelier het christendom en Saladin de islam. Ze gaan gemoedelijk met elkaar om, maar hebben kritiek op het moorzuchtige en barbaarse optreden van de Kruisvaarders. De patriarch van Jeruzalem is grotendeels gebaseerd op Lessings opponent Goeze, want bepaalde uitspraken van de patriarch zijn rechtstreeks ontleend aan Goezes geschriften.

Lessings boodschap

(blz. 16 – 18)

Goeze had Lessing ooit de vraag gesteld welke godsdienst hij als de ware godsdienst beschouwde en de Ringparabel is Lessings antwoord hierop. Maar Natan de Wijze is veel meer dan alleen een antwoord op Goezes vraag. Het gaat over zaken die Lessing zijn hele leven bezig hebben gehouden, zoals de vooroordelen tegen de joden. Natan de Wijze gaat juist over de zoektocht naar datgene wat de mensen verbindt en voor Lessing is de vraag naar de ware godsdienst, de vraag naar de ware mens.

Versvorm

(blz. 18-19)

Lessing koos voor zoals hij het zelf noemt, een *dramatisches gedicht*.

Hij koos voor een versvorm, omdat het beter bij de oriëntaalse sfeer pasten en meer afstand schiep tot het publiek. Het is een zogenaamd *blank verse*, een vijfvoetig en rijmloos vers, dat ook door zijn grote voorbeeld Shakespeare werd toegepast en bij Goethe en Schiller navolging bood.

Reacties

(blz 19)

Na het verschijnen van het toneelstuk in boekvorm lokte het vooral kritiek uit in theologische kringen, omdat de beste mens hierin een jood was en de slechtste een christen.

In sommige steden zoals Frankfurt werd het boek dan ook verboden.

Maar door de literaire pers werd het goed ontvangen en ook buiten Duitsland werd het opgemerkt. Onze eigen Belle van Zuylen schreef aan haar broer dat ze *de nacht had doorgebracht met het lezen van Nathan de Wijze*.

In de negentiende eeuw werd het een vast onderdeel van het literatuuronderwijs op de Duitse scholen en nadat Schiller een sterk ingekorte versie van het toneelstuk had gemaakt, is het niet meer van de Duitse podia verdwenen.

Het verhaal c.q. toneelstuk

De hoofdpersonen in dit toneelstuk is Nathan, een rijke joodse handelaar, die bekend staat om zijn grootmoedigheid en vrijgevigheid (dit in tegenstelling tot het algemene beeld van de vrekkige jood) en zijn tolerantie tegenover alle religies. Daarnaast zijn geadopteerde dochter Recchna, haar gezelschapsdame de christelijke Daja, de mohammedaanse sultan Saladin, diens zuster Sittah, en een tempelier, die door Saladin van de doodstraf is gered.

In het eerste bedrijf hoort Nathan bij zijn thuiskomst dat zijn huis is afgebrand en een tempelier zijn aangenomen dochter Reccha uit de vlammen heeft gered. De tempelier blijkt een krijgsgevangene te zijn van Saladin, die hem, toen hij op het punt stond hem te onthoofden de vrijheid schonk, omdat de tempelier trekken van zijn broer vertoonde. De patriarch van Jeruzalem stuurt een kloosterbroeder op de tempelier af om hem over te halen Saladin op zijn weg naar zijn geldvoorraad te vermoorden, want Saladin blijft als moslim de vijand van de christenen. De tempelier weigert.

Daja, de christelijke gezelschapsdame van Reccha, onderneemt diverse pogingen om de tempelier naar Nathan te laten komen zodat die hem kan bedanken, maar ook dat blijft de tempelier weigeren.

In het tweede bedrijf blijkt dat Saladin in geldnood zit en op advies van zijn zuster Nathan om geld vraagt.

Nathan ontmoet intussen de tempelier, die echter van geen dank voor het redden van Recchna wil weten. Er ontstaat een discussie tussen hen waarin de tempelier, die Curd von Stauffen blijkt te heten, zijn bezwaren uit dat de joden zich boven iedereen verheven voelen, omdat zij “het uitverkoren volk” zijn, waarop Nathan antwoordt: “Zijn soms een jood en een christen eerder jood en christen dan een mens?”

Daja verschijnt en kondigt aan dat Saladin Nathan wil ontmoeten en hem om geld wil vragen en Nathan is daartoe genegen, omdat Saladin het leven van de tempelier heeft gespaard, waardoor deze zijn dochter uit de vlammen kon redden.

In het derde bedrijf blijkt welke rol de christelijk Daja speelt. Ze schijnt de tempelier te kennen en hoopt via hem Reccha weer naar het christendom terug te brengen.

Inmiddels is Nathan bij Saladin, wetende dat hij geld van hem wil, maar Saladin vraagt hem wat volgens hem het ware geloof is; het christendom, de islam of het jodendom. Hierop vertelt Nathan de ringparabel, waarop Saladin moet erkennen dat ondanks hun uiterlijk vertoon religies in de kern niet van elkaar zijn te onderscheiden.

Hierna volgt de financiële transactie. Al die tijd staat de tempelier buiten op Nathan te wachten en bekent het publiek dat hij verliefd is op Reccha, maar dat een verbintenis tussen hem als christen en de joodse Reccha onmogelijk is. Daja verschijnt op het toneel en vertelt de tempelier dat Reccha een gedoopte christin is, die door de joodse Nahan is geadopteerd en zowel door hem in het joodse geloof als door haar in het christelijke geloof is onderwezen.

In het vierde bedrijf legt de tempelier zijn dilemma aan de patriarch van Jeruzalem voor zonder de naam van Nathan te noemen. De patriarch is onverbiddelijk. Hij wil weten om welke jood het gaat, die het gewaagd heeft om een christin in zijn joodse huis op te nemen zodat hij hem tot de brandstapel kan veroordelen. Vervolgens wil hij de tempelier overhalen Saladin van zijn geld te beroven.

De tempelier is dat niet van plan, maar gaat naar Saladin toe om hem te waarschuwen. Als hij daar aankomt valt het ook Sittah op dat hij wel heel veel op de broer van Saladin lijkt.

De tempelier vertelt Saladin dat hij verliefd is op Reccha, wat geloofstechnisch niet kan en dat de patriarch Nathan wil verbranden, omdat hij de christelijke Reccha als zijn dochter heeft opgevoed.

Hierop trekt Saladin van leer en zegt dat: “Niet elke boom hoeft dezelfde schors te hebben.”

Zowel hij als Sittah willen uitzoeken wie de moeder van de tempelier is, omdat ze vermoedden dat hij wel eens familie van hen kan zijn.

In het vijfde bedrijf wordt onthuld hoe alles in elkaar steekt en wie uiteindelijk bij elkaar blijken te horen.

Een goede recensent verraadt dit natuurlijk niet om de lezer nieuwsgierig te houden en te prikkelen om het boek zelf te gaan lezen.

Maar Lessings boodschap dat alle religies net als in de ringparabel uiteindelijk gelijk zijn en de ene niet meer is of boven de ander staat komt hier duidelijk naar voren.

© *Gonny Pasman – Sakkers*

B. d. Spinoza
Spinoza Kring Soest

Januari 2022

Gotthold Ephraim Lessing (Kamenz, 22 januari 1729 – Brunswijk, 15 februari 1781) was een Duits schrijver en dichter uit de Verlichting. Hij wordt ook wel als de eerste moderne schrijver in de Duitse literatuur beschouwd.

Hij was de zoon van een protestantse dominee en groeide op in een pastorie. Hij ontving een beurs voor de vorstenschool St. Afra te Meißen, waar hij tussen 1741 en 1746 studeerde. Vanaf 1746 ging hij te Leipzig theologie studeren. Hij maakte er kennis met de theatervereniging Die Neubersche Truppe. Zij voerde in 1748 zijn eerste toneelstuk op, de komedie *Der junge Gelehrte*, die meteen een succes was. In Wittenberg studeerde hij enige tijd geneeskunde (tot 1752). Zijn interesse ging echter steeds sterker uit naar de literatuur. Hij was vastberaden een onafhankelijk schrijver te worden.

Hij had voordien reeds in Berlijn als vertaler en op een krantenredactie gewerkt. In 1749 schreef hij er twee komedies. Hij raakte aldaar bevriend met de filosoof Moses Mendelssohn en de schrijver Friedrich Nicolai, met wie hij later een theoretisch werk over de literatuur uitgaf, *Briefe, die neueste Litteratur betreffend*. Dit luidde een nieuwe stijlperiode in het Duitse classicisme in. Lessings opvattingen over de esthetiek van het theater incorporeerden zowel gevoelsmatige als morele dilemma's, een stelling die hij in zijn treurspelen verder uitwerkte.

Tot 1755 verbleef Lessing als voltijds auteur in Berlijn, waar hij gedichten, polemieken en de burgerlijke tragedie *Miß Sara Sampson* publiceerde. Ook ontmoette hij Voltaire, met wie hij echter niet best overeenkwam. Hij begon in 1756 aan een educatieve reis door Europa met Johann Gottfried Winkler, de zoon van een koopman. Helaas moest hij door toedoen van de Zevenjarige Oorlog zijn reis in Amsterdam afbreken. Hij keerde terug naar Leipzig waar hij in 1759 drie boeken schreef met antieke Fabeln, wier moraal hij vanuit het ideaal van de Verlichting interpreteerde. Hij diende tijdens de oorlog onder de Pruisische generaal Von Tauentzien te Breslau. Vanaf 1765 was hij weer in Berlijn, waar hij een kunsttheoretisch traktaat schreef en eveneens zijn oorlogservaringen neerschreef in *Minna von Barnhelm*, een razend populaire komedie.

Lessing was steeds op zoek naar financiële stabiliteit. Daarom nam hij een post als recensent en dramaturg aan het Hamburger Nationaltheater aan. Omdat zijn hieruit ontstane bundel *Hamburgische Dramaturgie* niet het gehoopte succes opleverde, poogde hij nog in Hamburg een drukkerij op te richten, wat eveneens een fiasco werd. Lessing dreigde in armoede te vervallen en was daarom genoopt zijn bibliotheek te verkopen. Om toch aan een inkomen te komen nam hij in 1770 een benoeming aan als bibliothecaris te Wolfenbüttel van de hertogelijke bibliotheek, de huidige Herzog August Bibliothek. Dit stelde hem in staat een regulier burgerlijk leven te leiden. Hij betrok een woning die dicht bij de bibliotheek gelegen was, die nu de naam Lessinghaus draagt en een museum herbergt. Hij huwde in 1776 met Eva König, die evenwel reeds in 1778 in het kraambed overleed. In Wolfenbüttel is Lessing vrijmetselaar geworden. Hij schreef in 1772 zijn bekendste tragedie *Emilia Galotti*. De première vond plaats in Brunswijk.

Lessings werk stond in het teken van de godsdiensttolerantie en daarmee ook van het afwijzen van fanatisme en onverdraagzaamheid. Hij werd een vrijdenker en neigde in zijn eigen opvattingen naar het deïsme en de vrijmetselarij. Zijn 'vrije' denkbeelden omtrent religie leidden herhaaldelijk tot botsingen. Hij publiceerde in zijn functie als bibliothecaris een reeks fragmenten van een vriend van hem uit Hamburg, die in 1768 overleden was, Hermann Samuel Reimarus. Deze vriend hield er voor die tijd zeer gewaagde ideeën op na, waarbij hij de Bijbel niet letterlijk opvatte, maar uitging van de morele boodschappen die ze bevat. In deze fragmenten, wier auteur Lessing niet wilde prijsgeven, werd de Bijbel vanuit het verlichte standpunt gedemystificeerd en met een wetenschappelijke blik bekeken.

Hierdoor raakte Lessing in een hetze verwickeld met de priester Melchior Goeze. De pennenstrijd met Lessings *Anti-Goeze* werd op den duur dermate heftig dat de hertog, zijn broodheer, geen andere keuze had dan Lessing de censuur op te leggen, die hem nochtans eerst uitdrukkelijk bespaard was geweest. Lessing, ondertussen een overtuigd vrijmetselaar geworden, besloot *Nathan der Weise* te schrijven. Dit stuk, een ideeëndrama in vijf bedrijven, speelt zich af ten tijde van de kruistochten in de 12e eeuw in Jeruzalem aan het hof van de Saraceense vorst Saladin. Hierin figureren een christen, in de persoon van een Tempelier, de jood Nathan en de moslimvorst die dichter bij elkaar staan dan zij aanvankelijk dachten. De jood komt gevraagd naar het ware geloof tot de conclusie dat dit in feite niets anders dan mensenliefde moet zijn, onafhankelijk van gevestigde religies. Een belangrijk element hierin is de Ringparabel, een verhaal dat reeds te vinden is in de derde vertelling in de *Decamerone* van Giovanni Boccaccio. Het verhaal van de drie gelijkende ringen duikt al op in de 12e eeuw

en is waarschijnlijk in de Moorse tijd op het Iberisch Schiereiland door Sefardische Joden bedacht.

In de figuur van Nathan de Wijze zou Lessing zijn vriend Moses Mendelssohn, de initiator van de Joodse Verlichting op literaire wijze onsterfelijk maken.

Dit stuk, tevens een van Lessings beroemdste, werd echter slechts postuum opgevoerd (in 1783), hoewel de tekst al was gepubliceerd in 1779. Wel schreef hij nog een belangrijke verhandeling over zijn visies, *Die Erziehung des Menschengeschlechts*.

Toen Lessing stierf, was hij een der groten van de literatuur, ofschoon enigszins verbitterd in zijn strijd tegen fanatisme en, zonder vrouw of kinderen, persoonlijk vereenzaamd.

De grote vernieuwing van Lessing voor het theater ligt in zijn aandacht voor het persoonlijk-menselijke. In tegenstelling tot Gottsched, die het theater had 'gereinigd', streefde Lessing naar meer dan het morele dilemma. Uiteraard is de invloed van het Verlicht-Klassieke theater sterk aanwezig in Lessings stukken: de personages spreken in correcte, afgewogen volzinnen, er zijn geen volkse invloeden te bespeuren en het verhaal heeft steeds een 'hogere' maatschappelijke dimensie; Lessing schreef dan ook wat hij zelf het burgerlijk drama noemde.

Het belangrijke verschil met de ietwat steriele conventies van het streng klassieke theater à la Gottsched is echter dat, wat Lessing betrof, zijn stukken steeds catharsis dienden uit te lokken. Wat op de scène te zien was, moest in eerste instantie iets menselijks en aangrijpends zijn. Niettegenstaande de ernstige morele overpeinzingen die bij Lessing zeker aanwezig zijn (bijvoorbeeld Emilia die haar vader vraagt haar te vermoorden), dienden zijn toneelstukken als methode voor een diepgravende psychologische analyse van de figuren.

Lessing wilde mensen neerzetten in plaats van personages. Om die reden behoren Emilia Galotti en Nathan der Weise tot de grote klassieke tragedies uit de 18de eeuw.

De Ringparabel in Lessings Nathan der Weise zou begin 21ste eeuw de Duitse filosoof Peter Sloterdijk inspireren voor delen van zijn *Gottes Eifer* (2007, Nederlandse vertaling *Heilig vuur*, 2008). Daarin ontleedt Sloterdijk de overeenkomsten en verschillen tussen de drie monotheïstische godsdiensten. Volgens hem kan de moeizame plaats van de religies in de moderne tijd alleen begrepen worden wanneer het strijdbare in het karakter ervan wordt onderkend. Jodendom, christendom en islam zouden uitgedaagd worden om uit de illusie van een "vreedzame co-existentie" te treden om een (soms pijnlijke) dialoog aan te gaan. Slechts dan kunnen ze deel uitmaken van en een rol spelen in de nieuwe, interculturele samenlevingen.

(Overgenomen uit Wikipedia)